

Zofijos Puteikienės 80-osioms gimimo metinėms

Nepamirštama Zofija Puteikienė

ŽIVILĖ RAMOŠKAITĖ

Prabėgo ketvirtis šimtmečio, bet atmintyje neblėsta Zofijos Puteikienės 1989 metų žiemą netikėtai pasakyti žodžiai: „Turi ateiti dirbti į institutą ir perimti mano darbą. Aš sergu vėžiu. Neišsigąsk, dar iškart nemirsiu, kokius dvejus metus gal pagyvensiu, tad spėsi viską išsiaiškinti ir perimti patirtį.“ Stovime dabartiniame Gedimino prospekte, lėtai atžingsniavusios nuo pat Antakalnio gatvėje esančio dabartinio Literatūros ir tautosakos instituto.

Tie keli sakiniai mane trenkė lyg perkūnas iš giedro dangaus. Akys akimirksniu pritvinko ašarų, nusukau galvą, kad Zofija jų nepamatytų, ir nutilau: gerklėje įstrigęs tumulas neleido ištarti nė žodžio.

Buvo nuostabus švelnios žiemos pavakarys, po kojomis baltavo minkštas sniegelis. Sustojame vidury šaligatvio ir tylime. Pagaliau pajudame. Einame „Svajonės“ link, kur dabar įsikūręs pirmasis sostinės „makdonaldas“. Šioje sovietiniais laikais veikusioje saldinių parduotuvėje buvo galima išgerti neblogos kavos su gabalėliu torto. Čia dažniausiai baigdavosi mūsų kelionė pėsčiomis. Pastebiu, kad Zofijos skruostai smarkiai įraudę, o ir žingsnis kažkoks sunkokas. Staiga supratau, kodėl mums žingsniuojant ji kelis syk paprašė, kad eitume lėčiau. Daugybę kartų pėstute įveiktas kelias nuo Antakalnio iki miesto centro jai pasidarė per ilgas...

Tą baisią dieną tarsi filmą suku ir suku atmintyje, negaliu pamiršti patirto siaubingo išgaščio ir visiškai priešingos, beveik antgamtiškos Zofijos ramybės. Ši ramybė

galbūt buvo daugiau išorinė. Kita vertus, kelerius metus kamuojama sunkios ligos, ji savo padėtį buvo gerai apmąsčiusi, žinojo jos pasekmes, ko gero, buvo su jomis susitaikiusi. Manęs per tą laiką nepasiekė nė menkiausias gandas, nors pas Zofiją į institutą ateidavau dažnokai. Retsykiais išgirdavau, kad „Zofija serga“; bet niekada į galvą neatėjo mintis, kokia tai sunki liga. Ją nuslėpti ji sugebėjo netgi nuo savo skyriaus bendradarbių. Institute apie tai, regis, žinojo tik pora artimiausių bičiulių. Žinoma pasakų tyrinėtoja Bronislava Kerbelytė vėliau rašys: „Penkerius metus Zofija dirbo žinodama, kad jos gyvenimo siūlas visiškai plonas ir greitai nutrūks. Saugodama kitus, kaip įmanydama slėpė savo negalią, buvo tokia pat maloni, pasirengusi kiekvieną išklaudyti, jam patarti, pasidžiaugti kieno nors sėkme. Žinojo, kad reikia skubėti, todėl brangino kiekvieną dieną ir valandą. Net ligoninėje, kaninama skausmų, dėliojo dainyno melodijas, rūpinosi, kad suspėtų viską pasakyti kolegei, kuri tęs jos darbą“ (*Mes iš Leliūnų parapijos*, sudarytojas Algimantas Baltakis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 224).

Šiomet sausio devynioliktą dieną Zofijai Puteikienei būtų sukakę aštuoniasdešimt. Mirtis ją ištiko anksčiau, nei buvo galvojusi, 1989 metų rugsėjo dvyliktą, praėjus kiek daugiau nei pusmečiui nuo mūsų žiemos pokalbio. Negalėjau nepaklusti įsakiam jos prašymui ir rugpjūtį pradėjau dirbti institute, bet darbo kambaryje su Zofija nebesusitikome. Jos sveikata ėmė sparčiai blogėti dar vasaros pradžioje. Pamenu, aplankiau ją namuose sugrįžusią iš Aukštaitijos. Labai mėgo vasaroti kur nors prie Aukštaitijos ežerų. Džiaugėsi, kad su šeima netgi plaukiojo valtimi, nors joje galėjo tik gulėti. Ir tądien gulėjo, mačiau, kad yra labai nusilpusi. Ilgai kalbėjomės, viena nuo kitos slėpdamos mintį apie tokį spartų ligos progresavimą. Atsargiai pasakiau, kad rengiuosi atostogauti, ketinu važiuoti į Italiją, bet gal geriau atsisakysiu tų planų. Ji prieštaravo, tvirtai paragino būtinai važiuoti ir apie jokią atsisakymą negalvoti, nes jos padėties tai nepakeis. Atsisveikindama parodė ranką į sekciją ir pasakė: „Paimk atminčiai tą mažą stikliuką.“ Tai buvo violetinis banguotomis linijomis puoštas likeriu skirtas keturkampis bokaliukas su rankenėle. Bandžiau prieštarauti, sakau, nereikia, mes dar ilgai matysimės, bet ji nenusileido.

Dar sykį, jau paskutinį, aplankiau ją ligoninėje. Žinau tikslią dieną – rugpjūčio dešimtą, nes tada ji man užrašė „Šviesos“ leidyklos išleistą dainynėlį, kurį parengė su Kostu Aleksynu. Užrašė šturpų žodį: „Prisiminimui...“ Širdis plyšo matant, kokias kančias ji kenčia. Buvau susirašiusi visą lapą klausimų, kilusių pradėjus konkrečiau gilintis į *Lietuvių liaudies dainyno* melodijų rengimą ir redagavimą. Apie tai kalbėdavomės ir anksčiau, ypač kai jos prašymu rengiau vieną *Vestuvinių dainų* skyrių. Dabar atsakinėdama į mano klausimus netgi juokavo: „Skubėk perimti patirtį“, nors akyse įprasti žiburiukai jau nedegė.

Sugrįžusi po atostogų, Zofijos neberadau. Mirusios nemačiau, gal dėl to ji man gyva iki šiol. Vartydama *Lietuvių liaudies dainyno* tomus su jos parengtomis me-

lodijomis, matau ją gyvą, besišypsančią, įtemptai mėstančią, dėliojančią į katalogo stalčius šūsnius kortelių, klausančią magnetofono įrašų, kviečiančią išgerti puodelį karštos arbatos... Jos kabinete virš pianino (pasak jos, kelerius metus kantriai „išmušinėto“ iš instituto valdžios, kol 1972 metais buvo nupirktas) kabojo šiek tiek patamsėjęs Mikalojaus Konstantino Čiurlionio gipsinis bareljefas. Ji mėgo Čiurlionių nuoširdžiai, be apsimetinėjimo, turėjo po ranka ant kortelių Romeno Rolano, Nikolajaus Rericho ir kitų citatas apie jį.

Į Lietuvos kalbos ir literatūros institutą Zofija atėjo 1961 metais rugpjūčio mėnesį, ką tik baigusi Pedagoginiame institute muzikos studijas. Jei neklystu, buvo pirmosios muzikų laidos absolventė. Daugybę metų ji buvo vienintelė tuometinio Tautosakos sektoriaus muzikologė, dirbusi visus su muzika susijusius darbus – nuo liaudies dainų įrašų iki mokslinio melodijų katalogo kūrimo. Jos kabineto duris pasikonsultuoti muzikos klausimais nuolat varstė bendradarbiai, bet dar dažniau – liaudies muzikos entuziastai iš įvairių įstaigų, ansamblių ir aukštųjų mokyklų. Daug kartų esu pas ją radusi dainų besiklausančius folkloro ansamblių vadovus ir dainininkus Daivą Čičinskienę, Veroniką Povilionienę, tada dar Janulevičiūtę, Aldoną Ragevičienę, Kazimierą Kalibatą, Zitą Kelmickaitę, Anatolijų Lapinską. Ieškoti reikalingų melodijų ir dainų atėdavo kompozitoriai Bronius Kutavičius, Mindaugas Urbaitis, Algirdas Martinaitis. Instituto vadovai pas Zofiją vesdavo svečius iš užsienio, folkloristus iš tuometinės Sovietų Sąjungos, studentų ir moksleivių delegacijas. Visi būdavo priimami, išklausomi, suteikiama reikiama pagalba, išsamiai papasakojama apie instituto archyve sukauptą medžiagą, supažindinama su unikaliais dainų ir instrumentinės muzikos įrašais. Ji nieko nedarydavo atmestinais, kiekvienam susitikimui labai atsakingai ruošdavosi, yra sakiusi, kad turi tokiems atvejams parengusi kelis pasakojimų variantus, kuriuos rinkdavosi pagal lankytojų poreikius.

Visi bent kiek su muzika susiję darbai, galima sakyti, gulė ant jos vienos pečių. Tai liudija išlikusi ataskaita, aprėpianti laikotarpį nuo darbo pradžios iki 1973 metų birželio. Galbūt ji rašyta atestacijai, nes tiksliai įvardijama atėjimo į institutą pradžia ir teigiama, kad nuo to laiko nebuvo peratestuota. Ataskaitoje labai vaizdžiai atsispindi jos darbų apimtis. Svarbiausius išvardysiu. Tvarkydama ir tobulindama liaudies melodijų katalogą ji susistemino 15 800 melodijų, sukūrė naujų katalogo skyrių, dalyvavo dviejose tautosakos ekspedicijose ir sutvarkė jų medžiagą, iššifravo (transkribavo) iš plokštelių ir magnetofono juostų apie 300 dainų, iš atvykusių pateikėjų užrašė 1900 dainų, į magnetofono juostas iš senų, byrančių vaško plokštelių perrašė 400 dainų ir instrumentinių kūrinių, iš jų iššifravo 230 dainų poetinių tekstų, 1964 metais paskelbė folklorinės medžiagos saugojimo ir sisteminimo instrukciją rusų kalba, 1968 m. *Literatūros ir kalbos* 9-oje knygoje paskelbė straipsnį „Sisteminis lietuvių liaudies dainų melodijų katalogas“ ir t. t. Tuo pat metu rengė ir kitą išsamią mokslinę studiją (ją baigė 1974 m.) – „Tercijos atrama pagrįstos

dainos. Lietuvių liaudies dainų melodijų katalogas, skyrius sol-si (bemol)“, kažkodėl nepublikuotą, nors ją teigiamai įvertino šviesaus atminimo muzikos teoretikas Antanas Venckus. Keistas sutapimas: mano diplominio darbo pirmoji dalis buvo skirta irgi mažosios tercijos atraminių tonų melodijoms, nagrinėjamos kitu, tuomet madingo tautinio (tais laikais vartotas terminas *nacionalinio*) savitumo tikslu. Maždaug tuo laiku, apie aštuntojo dešimtmečio vidurį, artimiau susipažinau su Zofija, bet apie šią studiją ji man papasakojo tik po kelerių metų.

Dvylikos metų laikotarpiu Zofijos nuveikti darbai, tęsti daugiau kaip antra tiek, iki pat mirties, rodo nepaprastą jos darbštumą, nuoseklumą, rūpestingą požiūrį į folkloro problemas. Sisteminiis melodijų katalogas buvo pradėtas rengti dar 1956 metais pagal instituto bendradarbės Genovaitės Četkauskaitės instrukciją. Katalogindama melodijas, instrukcijos kūrėja taisė ir keitė išdėstytus principus. Atėjusi po kelerių metų Zofija Puteikienė ne tik kruopščiai išsinagrinėjo šiuos principus, bet ir toliau juos tobulino. Šią sudėtingą užduotį atliko savarankiškai, pamažu plėsdama katalogo skyrius. Naujų skyrių reikalavo dešimtys tūkstančių įvairios sandaros melodijų, kurioms reikėjo rasti, tiksliau sakant, sukurti vietą kataloge. Pradinis variantas daugiausia dėmesio skyrė seniausiam melodijų klodui. Tokią koncepciją su išlygomis galėtume vadinti seniausio varianto ieškojimu. Taigi viena yra išrasti principus ir pagal juos susisteminti nedidelį kiekį melodijų ir visai kas kita yra sutvarkyti didžiulį medžiagos masyvą, keliasdešimt tūkstančių melodijų. Zofija Puteikienė neskirstė dainų į gražias ir negražias, vertingas ir nevertingas, jas visas traktavo kaip muzikinio folkloro visumą, kitais žodžiais, vadovavosi šiuolaikišku požiūriu. Per visus darbo metus Zofija Puteikienė susistemino apie 60 000 melodijų. Šį įdomų, bet labai įtemptą ir alinantį darbą gali suprasti tik tas, kam teko sistemingai jį dirbti. Tyrinėtojo protas ir atmintis turi virsti savotiška milžiniškos informacijos saugykla.

Zofija Puteikienė dalyvaudavo to meto svarbiuose folkloro mokslininkų seminaruose, kurie vykdavo įvairiuose Sovietų Sąjungos miestuose – Jerevane, Lvoje, Maskvoje, Ruzoje. Greta diskutuojamų skirtingų klausimų juose buvo nagrinėjamos ir melodijų sistemavimo problemos, apie kurias ji skaitė pranešimus, išgirdavo vertingų patarimų. Šiuose sambūriuose ji susipažino su žymiais to meto mokslininkais – Levu Lebedinskiu, Vladimiru Gošovskiu ir kitais. V. Gošovskis sukūrė kompiuterinės melodijų analizės sistemą. Ja vienu metu labai domėjosi ir Zofija, pame nu, skaitė knygas apie kompiuterių galimybes, regis, net lankė specialų seminarą.

Tačiau šias pažangias idėjas stūmė šalin aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje pradėtas rengti *Lietuvių liaudies dainynas*. Trys tautosakininkės rengė pirmuosius tris tomus, o melodijas turėjo spėti sutvarkyti viena Zofija. Ji dirbo didvyriškai, nepasiduodama susidariusiai įtampai tarp jos ir redakcinės komisijos paskirtos melodijų redaktorės. Buvo gūdus sovietmetis, kiekvienas reikšmingas leidinys turėjo redakcinę komisiją, kurios žodis visada buvo viršesnis už knygos autoriaus, šiuo

atveju – rengėjo. Kito muzikos specialisto, kuris nesutarimuose su redaktore stotų į jos pusę, institute nebuvo. Buvau Zofiją sunkiai slėgusios įtampos liudininkė, mačiau jos būklę, išgyvenimus, bet kaip pašalinis asmuo niekuo negalėjau padėti. Nebent paklaustyti įrašus ir patvirtinti, kad ji yra teisi, arba transkribuoti pirmam *Dainyno* tomui pluoštą vaikų dainų melodijų. Iki mirties ji spėjo parengti dar penkių tomų melodijas, trijų galutinai, o dviejų – didesnę arba mažesnę dalį. Jos parengti tomai yra su komentarais, kai kurie ir su jos sukurtomis grafinėmis rodyklėmis, būsimiems mokslininkams padėsiančiomis analizuoti liaudies melodijos raidą ir kaitą. Ypač daug energijos ir sumanumo pareikalavęs senųjų *Darbo dainų* tomas pasirodė jau po rengėjos mirties.

Nepaisant rūpestingai slepiamos mirtinos ligos, šis darbas Zofijai teikė labai daug džiaugsmo. Gilindamasi į dainų dermes, formą, ritmą, turėjo skaityti ir apmąstyti daug įvairios literatūros, bet galiausiai – pati rasti vieną ar kitą sprendimą. Ji mėgo sakyti, kad moksle sustabarėjusių tiesų negali būti, mokslas taip pat yra kūryba.

Zofijos Puteikienės parengti *Lietuvių liaudies dainyno* tomai gyvena savarankišką gyvenimą. Jos sukurtas Lietuvių liaudies dainų melodijų katalogas – labai svarbus pagalbininkas, iškilus įvairiausiems su muzika susijusiems klausimams. Jis toliau tvarkomas ir aktyviai naudojamas rašant mokslinius darbus, taip pat ir praktiniais tikslais. Argi įmanoma pamiršti jo kūrėją?